

Túmulo I de la Serra de Clarena. Una inhumació col·lectiva

JOSEP CASTELLS, JORDI ENRICH

ANTECEDENTS

El túmul I de Clarena fou descobert en el decurs d'una campanya de prospeccions arqueològiques realitzada a la Serra de Clarena a Castellfollit del Boix, Bages, per un equip compost per membres de la secció d'Arqueologia del Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada.

La Direcció General del Patrimoni Cultural resolgué que durant l'agost del 1981, el Servei d'Arqueologia dugués a terme una campanya d'excavacions arqueològiques, direcció que ens fou encomanada.

SITUACIÓ

La Serra de Clarena es troba situada a l'extrem sud-occidental del Bages, prop del límit amb l'Anoia i en el terme de Castellfollit del Boix. A la serra s'hi arriba per la carretera de Manresa a Rajadell, on es continua fins a Castell del Castellar, aquí prenem un camí en direcció sud fins arribar a Can Marquet. A l'oest d'aquest mas i dalt la carena, en una situació dominant, localitzem el túmul I de Clarena.

La seva situació per coordenades correspon a 5° 19' 20" de longitud i 41° 41' 52" de latitud, segons el full número 362 del mapa escala 1:50.000 d'I.G.C. i a 724 metres sobre el nivell del mar.

EXCAVACIÓ I ESTRUCTURES

El plantejament inicial fou la descoberta i delimitació del túmul, per la qual cosa muntàrem una quadrícula de 13 metres per 9,5 m que incloïa

tot el jaciment. Això portà com a resultat la descoberta d'unes estructures situades al centre del túmul.

El túmul

L'estructura tumular té una forma allargada, 9,60 m en la línia de secció B-B' per una amplada que oscilla entre 6 i 6,5 m. Si bé el perímetre tumular del costat esquerre és força recte, el costat dret pren la forma de 3 mentre que les parts nord i sud són semi-circulars.

Està construït per terres i pedres pròpies del terreny, la seva part central té una profunditat de 80 cm que va disminuint fins arribar al perímetre que forma un cromlech constituït per pedres de grandària variable (de 20 a 30 cm de llargada fins a altres de 50 a 70 cm).

El túmul té una orientació de 15° nord-est en la línia de secció B-B'.

Al centre del túmul trobem una doble estructura interrelacionada, formada per una cambra circular de paret de pedra seca i una estructura d'inhumació col·lectiva semicoberta per unes llosetes en un dels costats.

La cambra circular

Situada pràcticament al centre del túmul, està formada per una paret de pedra seca que si bé en algun lloc està constituïda per set filades de pedres, en altres aconsegueix la mateixa alçada únicament amb tres filades.

Té un diàmetre màxim d'1,80 m per una de 0,85 m. Les pedres de la paret són de grandària variable amb una mitjana general de 50:30:12 cm.

El costat nord de la cambra presenta un enderrocament d'un metre que comunica amb l'estructura de les inhumacions.

La inhumació

Situada a l'exterior de la cambra i davant el seu tros enderrocat, ocupa un espai de 2:1 m dins la meitat nord del túmul. Està delimitada pel costat esquerre per quatre lloses inclinades cap a l'interior de la inhumació, de forma que la cobreix parcialment.

La resta de costats està delimitada per les mateixes pedres que configuren el túmul, si bé en el costat sud, una lloseta col·locada plana sobre el terra separa la inhumació de la cambra.

Les restes antropomòrfiques foren localitzades a l'interior i estaven col·locades sense guardar cap connexió antòmica aparent.

Amb un estat de conservació molt precari, les restes han estat estudiades per Elisenda Vives, que ens va donar a conèixer la presència de sis individus. Dos són de sexe masculí, amb una edat aproximada de 20 anys, un tercer és indeterminable quant a l'edat i el sexe, el quart sembla masculí i d'edat madura, el cinquè és indeterminat quant al sexe i té una edat superior als 40 anys. El sisè és un infant, identificat per unes costelles i dues tíbies.

Les característiques cranials corresponen a les típiques de la població contemporània estudiades per Turbón (1981), són «gràcils» amb desenvolupament muscular feble a les extremitats superiors i una mica més fort a les inferiors. Es presenta un cas de fractura de fèmur amb consolidació defectuosa que donà lloc a un escurçament del membre i a la formació d'una durícia important.

Cala tumular

Al mateix temps que es descobrien les dues estructures, es realitzà al costat dret una cala per tal de conèixer la constitució de l'estructura tumular. Aquesta estava formada per terres i pedres pròpies del terreny col·locades sense cap forma estructural aparent. A diferència de les altres, en aquesta cala només aparegué material ceràmic en els primers nivells superficials, cosa que comentarem posteriorment.

ELS MATERIALS ARQUEOLÒGICS

La totalitat de materials localitzats durant l'excavació fou la següent:

- Un vas globular amb carena insinuada i decoració incisa d'estil epicampaniforme.
- Un vas amb carena marcada i decoració incisa d'estil epicampaniforme; possiblement fragments d'un vas geminat.
- Tres vasos llisos de carenes altes i suaus.
- Un vas llis de mitjanes proporcions amb carena alta i pronunciada.
- Un petit vaset llis amb carena força marcada.
- Un petit bol llis.
- Un gran vas de forma troncocònica amb llavi perllongat amb forma de llengüeta.
- 357 denes de càrdium.
- Un penjoll de pecten polit amb una perforació circular.
- Un punxó de coure de secció quadrada amb una punta més aguda que l'altra de 48 mm de longitud i un gruix màxim de 2,5 mm.

CRONOLOGIA ABSOLUTA

D'una mostra superior a 400 grams de restes òssies humanes del sector de la inhumació es realitzà una anàlisi pel mètode de C14 als laboratoris de «Laboratory Teledine Isotopes», de Westwood, New Jersey, que donà la datació següent:

I - 12, 396 = 3.700 ± 100 BP; és a dir 1.750 ± 100 BC, cronologia absoluta que podem admetre molt bé com del Bronze Antic.

CONSIDERACIONS

Quant a les estructures

Si bé és difícil definir aquesta doble estructura central interrelacionada, tenim una sèrie de qüestions que sí que ens poden aclarir la problemàtica general de tot el jaciment.

Primera qüestió. — Si inicialment pensem en una estructura com la d'un sepulcre de corredor, tenim un seguit de motius que ens fan descartar aquesta possibilitat; a) si bé la situació dominant al cim d'una carena és semblant a la dels sepulcres de corredor, mai un sepulcre de corredor no té el corredor al nord de la cambra com és aquest cas; b) tampoc el corredor no finalitza quan encara resta un terç del túmul; c) tampoc no tenim documentat a Catalunya cap sepulcre de corredor amb cambra totalment circular i construïda amb paret de pedra seca, sinó que com a màxim són subcirculars i estan formades per lloses; d) tampoc la situació geogràfica del jaciment no hi correspon.

Segona qüestió. — Tenim localitzades totes les restes òssies dins de l'estructura d'inhumació, ni la més petita resta òssia fou trobada dins la cambra ni dins l'estructura tumular. El mateix podem dir de les 357 denes discoidals, totes van ser localitzades dins l'estructura d'inhumació.

Això ens fa pensar que la cambra mai no va contenir cap resta òssia ni cap de les denes considerades com a part de l'aixovar de la inhumació. I per tant creiem que les restes òssies foren dipositades directament a l'estructura d'inhumació i no pas a la cambra circular.

Tercera qüestió. — De l'anàlisi de la situació de tots els fragments ceràmics i la seva distribució dins la cambra, l'estructura d'inhumació i la cala tumular, observem un fet molt significatiu: veiem que la totalitat dels fragments ceràmics (excepte tres fragments) estan localitzats a la meitat nord de la cambra formant una línia de dispersió vers la inhumació, mentre que en la meitat sud únicament hem localitzat tres fragments.

Una altra característica important és el fet que tot el material ceràmic excepte el gran vas troncocònic i uns fragments d'una base plana, està situat en un mateix nivell que va des de l'interior de la cambra fins al final de la inhumació.

La localització del gran vas troncocònic situat en les capes superficials de l'estructura tumular i al costat de la cambra, ens indueix a creure que anteriorment aquesta peça formava part de l'aixovar de la inhumació i que per algun motiu fou treta i trencada sobre el túmul.

L'anàlisi global de tots aquests punts i la consideració que la major part del material arqueològic és d'un mateix aixovar homogeni culturalment i cronològicament ens porten a creure el següent:

1) Considerar el túmul com una estructura que guarda en el seu interior un sepulcre megalític en forma de cista o cambra pirenenca.

Aquest sepulcre ocuparia tot l'espai que actualment aplega les restes òssies i tota la meitat nord de la cambra circular; els seus costats estarien delimitats per lloses, especialment l'esquerra, del qual encara ens queden restes, mentre que del costat dret i de la coberta no ho podem afirmar, tot i que creiem que també estarien formats per lloses.

El túmul no tindria la grandària actual, sinó que seria més reduït. Tota la meitat nord correspondria al sepulcre megalític i a partir d'aquesta meitat, el túmul es tancaria anant a finalitzar just on comença la paret de la cambra pel seu costat sud.

2) Posteriorment, en un moment més tardà, possiblement en algun moment del Bronze Final, un altre grup social, actualment impossible de definir culturalment per la manca de dades, decideix construir sobre el mateix túmul i en la seva part sud, una estructura circular formada per una paret de pedra seca. Construïnt al mateix temps tres metres més d'estructura tumular pel costat sud, tot donant-li així aquesta forma allargada de B.

Això ens explicaria la destrucció de la part sud del sepulcre megalític amb el consegüent aprofitament de les lloses del sepulcre per a la construcció de la cambra i la dispersió dels materials ceràmics de la cambra cap a la inhumació i cap a la superfície de l'estructura tumular del costat dret, restant només a la cambra els materials ceràmics situats a major profunditat, fet que n'evità el saquejament o escombrament.

Si aquesta segona hipòtesi de treball ens aclareix el problema de les estructures, comporta per un altre costat diversos problemes: a) com és que els constructors d'aquesta cambra circular no deixen cap altra resta que els pugui identificar? Si no és que considerem els tres fragments de vora amb incisions al llavi i algun fragment de base plana com a pertanyents a aquest altre grup social —i això és força dubtós—, no tenim cap altra resposta que ens aclareixi la pregunta. b) Per quin motiu els constructors de la cambra no finalitzen la paret circular, o un cop construïda decideixen enderrocar-la, és una altra pregunta que l'excavació no ha pogut actualment contestar. c) Si bé l'estructura d'inhumació la podem documentar amb altres exemples a les comarques veïnes, no ens passa el mateix amb l'estructura circular. Actualment no coneixem cap paral·lel prou semblant en tot Catalunya per poder precisar el seu marc cultural.

Possiblement el paral·lel més semblant al nostre el trobem en els estudis que Martín Almagro (1973) realitzà sobre «El campo de túmulos del Pajaroncillo», Cuenca. Es tracta d'una necròpolis amb més d'un centenar de túmuls on la majoria tenen una cista central construïda amb lloses, alguns d'ells presenten una cista central allargada o circular d'un diàmetre de 1,72 a 1,12 m, construïda en una paret de pedra seca de 0,63 m, oscil·lant els diàmetres tumulars entre 3 i 8 metres. La característica general d'aquest camp de túmuls és la manca gairebé total de materials arqueològics; tot i així, M. Almagro situa cronològicament aquests túmuls

en un moment molt avançat del Bronze Final; possiblement sigui aquest el marc cronològic adequat per a l'estructura circular de Clarena.

Quant al material arqueològic

Tipològicament observem que tot l'aixovar, en línies generals, és assimilable a molts altres conjunts arqueològics catalans emmarcats en un moment cultural del Bronze Antic. Són molts els paral·lels que podríem citar que ens corroborarien aquesta conclusió, però possiblement el material ceràmic més característic d'aquest jaciment, sigui els dos vasos, globular el primer i carenat el segon, que per la seva forma i decoració queden inclosos dins del moment epicampaniforme del Bronze Antic. Moment cultural que cada dia coneixem més bé, ja que si anteriorment el teníem situat geogràficament com a meridional dins del complex de Salamó i les coves de l'Arbolí, actualment se'ns estén per tot Catalunya.

Des de les zones meridionals de l'Arbolí, Banyeres i Sitges, tenim una línia de jaciments cap a les zones centrals de Catalunya. Clarena i les Comes al Bages, Mas Clamí i Puig Rodó al Moianès, Aigües Vives i el Bressol de la Mare de Déu al Solsonès, set coves a la Serra del Montsec i dos jaciments a l'aire lliure, poblats de Tossal Camats i Puig Perdiguier vorejant el Segre a les planes de Lleida. Dos jaciments ens queden separats dels altres, el de Reclau Viver a Serinyà i la Tarterola a Dorres, Cerdanya.

Un jaciment que si bé no ha donat encara fragments iguals que els nostres però sí que ha donat formes molt semblants i també assimilables al moment epicampaniforme del Bronze Antic és el de la cova del Frare de Matadepera (A. Martín, 1980). Aquest jaciment ha datat per C14 els nivells arqueològics des del Neolític Antic fins al Bronze Antic i Mitjà.

Les últimes datacions són les que ens interessin en aquest moment, 2.000 ± 100 BC per a un nivell en ceràmiques campaniformes d'estil pirinenc; 1.840 ± 100 BC per a un nivell de Bronze Antic en ceràmiques d'estil epi-campaniforme i 1.640 ± 90 BC per a un nivell de ceràmiques típiques d'un moment entre el Bronze Antic i Mitjà. La datació obtinguda per nosaltres del jaciment de Clarena, 1.750 ± 100 BC amb materials ceràmics d'estil epicampaniforme d'un moment del Bronze Antic, creiem que corrobora d'una manera prou precisa aquest moment. De la mateixa manera que dóna suport a la cronologia de finals del tercer mil·lenni per les ceràmiques campaniformes d'estil pirinenc.

Una altra característica important que ens corrobora allò que anteriorment hem esmentat és el resultat de l'anàlisi del punxó de secció quadrada, amb una composició a base de coure arsenicat amb elements de ferro i plom però amb una manca total d'estany. Composició típica del Bronze Antic on l'arsènic és present en lloc de l'estany.